

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد شاهرود
دانشکده علوم انسانی ، گروه حقوق
پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش : جزا و جرم شناسی

عنوان :
کودک آزاری و تفاوت مصادیق آن در در فقه و حقوق و مقررات بین المللی

استاد راهنما :
سرکار خانم دکتر عسل عظیمیان

استاد مشاور:
جناب آقای دکتر غلامرضا عبدلی

نگارش :
محیا عرب یارمحمدی

زمستان ۱۳۹۷

مشور اخلاق پژوهش

بیایم از خداوند سبحان و اعتماد بر این که عالم محضر خداست و به ولله ناکر بر انبیا انسان و به مشور پس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظر به ایت جایگاه دانشگاه در امتحان فرسنگ و تمدن بشری، ماد انبویان و اعصاب هیات علمی و استاد علمی و دانشجو و استاد نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجو به غیر از مواردی که منع قانونی دارد. مکتبیم:

- ۱- اصل برائت الزام بر برائت جویی از حرکات غیر اخلاقی و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آید
- ۲- اصل ترویج: تعهد به روح دانش و ابداع نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجو به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۳- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمانها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۴- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از حرکات جانب داری غیر علمی و مخالفت از اموال، تجهیزات و منافع در اختیار.
- ۵- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم با حرمت با انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از حرکات حرمت شکنی.
- ۶- اصل رعایت حقوق: الزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکات پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن به پیشبرد و توسعه کشور و کلیه مراحل پژوهش.
- ۹- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تحصیلات تکمیلی شاهرود

تعهذنامه اصالت رساله یا پایان نامه

اینجانب محیا عرب یارمحمدی دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته / دکتری تخصصی در رشته حقوق گرایش جزا و جرم‌شناسی که در تاریخ از پایان‌نامه خود تحت عنوان **کودک آزاری و تفاوت مصادیق آن در در فقه و حقوق و مقررات بین‌المللی با کسب نمره و درجه دفاع** نموده‌ام بدین وسیله متعهد می‌شوم:

۱) این پایان‌نامه / رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام‌شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده‌ام.

۲) این پایان‌نامه / رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه یا رساله را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد، مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

امضاء

تقدیم به:

پدر و مادر

عزیز و بزرگوارم که علیرغم تحمل سختی‌ها و دشواری‌های فراوان مسیر پر پیچ و خم کسب دانش و معرفت را برایم هموار نموده و از دعای خیرشان بی نصیب نبوده‌ام.

تشکر و قدردانی:

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق راهم ساخت تا این پایان نامه را به پایان برسانم . از استاد اندیشمند سرکار خانم دکتر عسل عظیمیان به عنوان استاد راهنما که همواره نگارنده را مورد لطف و محبت خود قرار داده اند ، کمال تشکر را دارم.

چکیده

قرون متمادی است که جهان درگیر بیماری اجتماعی عظیمی به نام کودک آزاری است. خشونت به کودکان و نوجوانان به عنوان پدیده ای اجتماعی مورد توجه گروه کثیری از متخصصان قرار گرفته است. روانشناسان، روانپزشکان، مددکاران، مشاوران خانواده، حقوق دانان همگی دست اندرکار تدوین راهکارهایی هستند تا بتوانند با این پدیده مقابله و مبارزه کنند. تلاش های فردی، خانوادگی، اجتماعی سازمان های بین المللی، گروه های غیر دولتی و قانون، همگی تاکید بر این مطلب دارند که حفاظت کودکان از خشونت، چه به صورت جسمی یا روانی و چه غفلت ورزی، اجتماعی، تحصیلی، حرفه ای و سایر گونه های آزار می تواند متضمن سلامت سازی یکی از ارکان بهداشت روانی اجتماع باشد. آسیب پذیری این کودکان خصوصا در برابر بیماری های روانی، اعتیاد و سایر آسیب های اجتماعی کاملا تحقیق شده و مشخص است. طی دهه ها و سال های اخیر شواهد زیادی مبتنی بر نقض حقوق کودکان در بسیاری از نقاط جهان به دست آمده است. میلیون ها کودک در سراسر جهان در اثر جنگ آواره و بی خانمان شده اند یا در شرایط دشوار کار می کنند و از مدرسه رفتن محرومند و یا قربانی سوء استفاده های گوناگون از جمله فحشا و مواد مخدر واقع شده اند. در این پایان نامه کودک آزاری و تفاوت مصادیق آن در در فقه و حقوق و مقررات بین المللی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می دهد که کنوانسیون حقوق کودک در مواردی با قوانین اسلام هماهنگی ندارد و می طلبد تا هر کشوری بر اساس نیاز های ملی به تدوین قوانین مناسب در این زمینه همت گمارد.

کلید واژه ها: حقوق کودک، کودک آزاری، کودک آزاری از منظر فقه، کودک آزاری از منظر حقوق،

کودک آزاری از منظر قوانین بین الملل

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
کلیات و مفاهیم.....	۳
بیان مسئله.....	۳
اهمیت و ضرورت.....	۴
سوالات تحقیق.....	۴
فرضیات تحقیق.....	۴
پیشینه تحقیق.....	۵
فصل اول: مبانی نظری راجع به کودک آزاری.....	۶
مبحث اول: مفاهیم اساسی پژوهش.....	۶
گفتار اول: معنای لغوی کودک.....	۶
گفتار دوم: تعریف مفهوم کودک.....	۷
گفتار سوم: کودکی.....	۱۱
گفتار چهارم: مراحل کودکی.....	۱۳
مبحث دوم: کودکی از دیدگاه قرآن و احادیث.....	۱۶
گفتار اول: کودکی از دیدگاه قرآن.....	۱۶
گفتار دوم: کودکی از دیدگاه علما و فقها.....	۱۹
گفتار سوم: کودکی از دیدگاه قانون مدنی ایران.....	۲۰
گفتار چهارم: کودکی از دیدگاه فقه اسلامی.....	۲۱
گفتار پنجم: سن کودکی در قانون مدنی ایران.....	۲۶
مبحث سوم: سن کودکی از دیدگاه کنوانسیون حقوق کودک.....	۳۱
گفتار اول: کودکی و کنوانسیون حقوق کودک.....	۳۱
گفتار دوم: مسئولیت والدین در قبال کودکان.....	۳۴
گفتار سوم: تعارض های قانونی برای تعیین سن بلوغ.....	۳۵
مبحث چهارم: کودک آزاری.....	۳۹
گفتار اول: معنای لغوی آزار و اذیت.....	۳۹
گفتار دوم: مفهوم آزار در قرآن و روایات.....	۴۰

گفتار چهارم: سبب شناسی (اتیولوژی) کودک آزاری.....	۴۷
گفتار پنجم: تاریخچه کودک آزاری.....	۵۸
مبحث پنجم: ابعاد حقوقی کودک آزاری.....	۶۰
گفتار اول: کودک آزاری از نگاه حقوق بین المللی.....	۶۰
گفتار دوم: کودک آزاری از نگاه حقوق ایران.....	۶۲
فصل دوم: مبانی و اصول منع کودک آزاری در اسلام.....	۶۵
مبحث اول: کودک آزاری از نگاه فقه.....	۶۶
گفتار اول: زوش تربیتی در دین اسلام.....	۶۸
گفتار دوم: درمان دلبستگی به دنیا.....	۷۱
گفتار سوم: درمان دروغ.....	۷۲
مبحث دوم: کودک آزاری از نگاه حقوق ایران.....	۷۶
مبحث سوم: کودک آزاری از نگاه حقوق بین المللی.....	۷۸
گفتار اول: اصول کلی کنوانسیون حقوق کودک.....	۸۰
گفتار دوم: عدم تبعیض در اسلام.....	۹۱
گفتار سوم: حقوق و منافع کودکان در اسلام.....	۹۳
فصل سوم: مقارنه و تطبیق نمونه ها و مصادیق کودک آزاری.....	۱۰۶
مبحث اول: انواع کودک آزاری و مجازات آن در قانون.....	۱۰۷
گفتار اول: مجازات کودک آزاری در قوانین کشورها.....	۱۰۸
گفتار دوم: مجازات کودک آزاری در قوانین ایران.....	۱۰۸
گفتار سوم: روشهای مداخله در پیشگیری و درمان کودک آزاری.....	۱۱۱
گفتار چهارم: راه پیشگیری کودک آزاری.....	۱۱۴
مبحث دوم: بررسی تطبیقی حقوق کودک در قرآن و کنوانسیون حقوق کودک.....	۱۱۹
بحث و نتیجه گیری.....	۱۳۸
پیشنهادات.....	۱۴۲
منابع.....	۱۴۴

مقدمه

قرون متمادی است که جهان درگیر بیماری اجتماعی عظیمی به نام کودک آزاری است. خشونت به کودکان و نوجوانان به عنوان پدیده ای اجتماعی مورد توجه گروه کثیری از متخصصان قرار گرفته است. روانشناسان، روانپزشکان، مددکاران، مشاوران خانواده، حقوق دانان همگی دست اندرکار تدوین راهکارهایی هستند تا بتوانند با این پدیده مقابله و مبارزه کنند. تلاش های فردی، خانوادگی، اجتماعی سازمان های بین المللی، گروه های غیر دولتی و قانون، همگی تاکید بر این مطلب دارند که حفاظت کودکان از خشونت، چه به صورت جسمی یا روانی و چه غفلت ورزی، اجتماعی، تحصیلی، حرفه ای و سایر گونه های آزار می تواند متضمن سلامت سازی یکی از ارکان بهداشت روانی اجتماع باشد. آسیب پذیری این کودکان خصوصا در برابر بیماری های روانی، اعتیاد و سایر آسیب های اجتماعی کاملا تحقیق شده و مشخص است. نقض حقوق کودکان و کودک آزاری، سابقه ای ای طولانی در تاریخ بشر دارد که در دوره ای از تاریخ، تعریف مفهومی آن متفاوت و معمولاً فاقد بار معنایی منفی بوده است. گاهی نیز برای او از حقوقی به طور مطلق سخن به میان آمده که مصداق حقوق کودک، فارغ از تکالیف خانواده و از تکالیف جامعه اسلامی و حتی آحاد مسلمانان است. امام زین العابدین علیه السلام در رساله الحقوق، که ابوحمره ثمالی آن را روایت کرده، علاوه بر توجه به حقوق فرزندان، با عنوان «حق الولد»، تعدادی از این حقوق را با عنوان «حق الصغیر» برشمرده است؛ از جمله: تعلیم و تربیت کودک (تَثْقِیْفُهُ و تَعْلِیْمُهُ)، چشم پوشی از خطاهای او و مهربانی و مدارا کردن با او توجه اسلام به خانواده در مجموعه توصیه ها و احکام شریعت، به موضوع خانواده توجه ویژه شده و به منظور استحکام استمرار این نهاد و نیز رعایت حقوق و مصالح اعضای آن، با ایجاد ساختاری خاص، روابط میان اعضا تعریف و تنظیم شده است. نکته قابل توجه این است که از یک سو، این دستورات، یکسره جنبه حقوقی ندارند، بلکه به لحاظ ماهیت و ظرافت موضوع، بسیاری از آن ها دستورالعمل هایی اخلاقی اند، مانند: مهربانی کردن، احترام نهادن، نصیحت کردن، چشم پوشی کردن از خطاها و لغزش ها. ۱. سیره عملی پیامبر اکرم و پیشوایان دینی در برخورد با فرزندان و به طور کلی، کودکان و نیز دیگر اعضای خانواده و بستگان خود، و تأکید فراوان آن ها بر

خوش خلقی و برحذر داشتن از بد اخلاقی، به خوبی نشان‌دهنده این جهت‌گیری است؛ از سوی دیگر، برجسته بودن جایگاه خانواده و اهمیت حفظ هویت آن، سبب شده که حمایت از حقوق کودکان، بیشتر در چهارچوب خانواده، مطرح شود و در نتیجه، مجموعه حقوق کودکان با حقوق فرزندان دارای اشتراکات فراوان و گاه در هم تنیده باشد. کودکان به عنوان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه، همواره مظلوم‌ترین و ستم‌دیده‌ترین افراد بوده‌اند. کودک آزاری از جمله آسیب‌های اجتماعی است که به دلیل گستردگی عوامل و تأثیرات عمیق بر رشد و شخصیت کودک، خانواده و اجتماع می‌تواند یکی از اولویت‌های مسائل بهداشتی و روانی در کشورهای مختلف جهان مورد توجه قرار گیرد. یکی از پر دامنه‌ترین ابعاد مورد بحث در سطح نظام حقوق کودک، مساله حق کودک بر حفاظت در برابر رفتارهای آزاردهنده است. بدین وصف، مفهوم کودک آزاری به عنوان هر گونه رفتاری که منجر به ورود لطمه و صدمه به تمامیت و سلامت جسمانی، روانی و عاطفی کودکان گردیده یا در فرایند رشد ایشان در ابعاد فردی و اجتماعی ایجاد اختلال نماید، دامنه ممنوعیت‌ها و نباید‌های حاکم بر حوزه حقوق کودکان را تعیین می‌نماید. ۱. بدیهی است که حفاظت از اطفال در برابر صدمات و لطمات یاد شده و نیز تلاش در جهت اعاده کودکان صدمه‌دیده به اجتماع و روند معمول زندگی، امری نیست که تنها با تکیه بر موعظه‌های اخلاقی محقق گردد. هدف از این پژوهش بررسی قوانین مقابله با کودک آزاری در حقوق ایران و مقایسه آن با کنوانسیون‌های بین‌المللی می‌باشد.

بیان مسئله

در مباحث فقهی و آرای فقها، چه شیعه چه اهل سنت، حقوقی برای کودک به رسمیت شناخته شده که عمدتاً مبتنی بر آیات و احادیث است. در منابع جامع فقهی، بابتی مستقل به حقوق کودک اختصاص نیافته بلکه حقوق مختلف او به تناسب موضوع، در ابواب گوناگونی آمده و احکام هر یک به دقت تحلیل و بیان شده است؛ از جمله در ابواب ارث، حدود، قصاص، دیات، نکاح، طلاق و ولایت. شماری از منابع فقهی شیعی به پیروی از برخی منابع حدیثی، در بابی با عنوان احکام الاولاد، ضمن مباحث نکاح، به بسیاری از حقوق کودک و فرزند پرداخته‌اند؛ هر چند شماری از این مسائل صرفاً آدابی مستحب درباره فرزندان‌اند و در پاره‌ای منابع نیز همه مسائل این باب، این‌گونه است. در اصل بیست و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز به حمایت از حقوق کودک اشاره شده و مصادیق حقوق کودک، در بسیاری از مواد قانون مدنی و قوانین جزایی ایران، بر پایه آرای مشهور فقه امامی، مورد توجه قرار گرفته است. حقوق کودک را در یک نگاه کلی، می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: حقوق او از آن جهت که انسان است و حقوق او از آن جهت که کودک است. ۱

حقوق کودک از آن جهت که انسان هست اعم از حقوق فردی، اجتماعی و اقتصادی، با حقوق بزرگسالان یکسان می‌باشد و برخلاف نوع دوم، موقت (ویژه دوران کودکی) نیست. مثلاً در برخورداری از حق حیات که مهم‌ترین و اساسی‌ترین حق هر انسان است، و نیز حق سلامت جسمانی، کودک و بزرگسال تفاوتی ندارند. براین اساس، کیفر سلب این حقوق هم در مورد هر دو یکسان است. حتی جنین انسان (حَمْل) به محض تکون، از حرمت و نیز اهلیت متمتع شدن از حقوق (البته به صورت ناقص) برخوردار است و به تدریج (به موازات رشد او) حقوق او بیش‌تر می‌شود. از دیدگاه فقها، «نفس محترم» همان قدر که بر بزرگسال صدق می‌کند بی‌کم و کاست بر کودک و حتی بر جنین انسان، به‌ویژه پس از پیدایش حیات در آن (وُلُوج روح) نیز صادق است. از این‌رو اسقاط عمدی جنین در فقه اسلامی، مستوجب پرداخت دیه است و حتی برخی، «عزل» ریختن نطفه در بیرون رحم را هم حرام و موجب دیه دانسته‌اند. جنین حاصل از راه غیر شرعی نیز

۱ امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۴.

واجد حرمت و مشمول این حقوق است. با تمام اهمیتی که اجرای احکام کیفری در اسلام دارد، آنجا که حیات جنین یا نوزاد به سبب اجرای حدود، قصاص یا هرگونه تعزیر نسبت به مادرش به مخاطره افتد، اجرای حکم تا هنگام زایمان یا تا پایان دوره شیردهی به تأخیر می‌افتد (حتی در صورتی که جنایت پیش از بارداری رخ داده باشد یا بارداری مورد تردید یا از راه نامشروع باشد). ۱

اهمیت و ضرورت

مهمترین اهداف این پژوهش عبارتند از اثبات توجه فقه، قوانین بین‌المللی و حقوق اسلامی به موضوع حقوق کودک و توجه آن به مسئله کودک آزاری و بررسی نمونه‌های آن و اثبات موارد بیشتری از کودک آزاری که کنوانسیون حقوق کودک نسبت به آن غفلت ورزیده است. همچنین تبیین جایگاه منابع اصیل اسلامی احکام مرتبط با کودک آزاری و تبیین دقیق جایگاه بزرگان دین در توجه به موضوع کودک آزاری به عنوان یکی از اساسی‌ترین شالوده‌های تربیت صحیح و اصلاح بشر مورد توجه این پژوهش می‌باشد.

سوالات تحقیق

چه تفاوتها و شباهتهایی میان مفاد کنوانسیون حقوق کودک و فقه و حقوق اسلامی وجود دارد؟
فقه و حقوق اسلامی در حوزه حقوق کودکان و کنوانسیون حقوق کودک بر چه مبانی و اصولی استوار هستند؟

فرضیات تحقیق

فقه و حقوق اسلامی و کنوانسیون حقوق کودک بر مبانی و اصول متفاوتی استوار هستند.
مبانی فقه و حقوق اسلامی بر اساس تربیت و آداب آموز دلالت کردن به خداشناسی و یاری کردن به او در راه اطاعت حق استوار است ولی مبانی کنوانسیون حقوق کودک بر اساس عدم تبعیض، رعایت منافع کودکان، حق حیات و بقاء و رشد و اقدام به دیدگاه‌های کودک استوار است.

۱. بختیار نصر آبادی، حسنعلی، نگاهی به اصول و راهبردهای تربیت کودک با تأملی بر آیات و روایات، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸.

پیشینه تحقیق

در روایات و ادله شرعی توصیه های فراوانی نسبت به رفتار درست با کودکان و حقوق آنها صورت گرفته است اما با این وجود به دلیل ضعف و ناتوانی کودکان بسیاری از حقوق آنها مورد غفلت و احیاناً تضییع قرار گرفته است و تقریباً در همه جوامع این بخش از جامعه انسانی که امید بخش آینده حیات بشر هستند مورد آزار و اذیت قرار می گیرند. البته این آزارها خود معلول فقر فرهنگی و احیاناً اقتصادی خانواده هاست و اولیایی که از معضل فقر و بیسوادی رنج می برند بیشتر مبتلا به کودک آزاری اند هرچند که با توجه به مفهوم وسیع و مصادیق فراوان (آزار کودکان) افراد و خانواده هایی که به ظاهر از مشکلات فرهنگی و مالی به دور هستند نیز ممکن است مرتکب کودک آزاری باشند. زیرا خشونت فیزیکی علیه کودکان تنها نوع اندکی از کودک آزاری است و خشونت های کلامی و روحی خود از مصادیق کودک آزاری است. متأسفانه تاکنون در زمینه کودک آزاری خصوصاً با توجه به نگاه فقه و حقوق اسلامی به این امر کاری صورت نگرفته است علاوه بر این مقایسه کنوانسیون بین المللی حقوق کودک و فقه و حقوق اسلامی از منظر کودک آزاری موضوعی جدید است که پژوهش مستقیم در این زمینه انجام نشده است. البته حقوق کودک در فقه و حقوق اسلامی و کنوانسیون مذکور در چند پایان نامه، کتاب و مقاله مورد توجه قرار گرفته است. ۱

ابھشتی، احمد، اسلام و حقوق کودک «تحقیقی درباره حقوق طفل از دیدگاه اسلام و اعلامیه حقوق کودک»، مرکز انتشارات دارالتبلیغ

اسلامی، ۱۳۵۲، ص ۵۲

فصل اول: مبانی نظری راجع به کودک آزاری

مبحث اول: مفاهیم اساسی پژوهش

گفتار اول: معنای لغوی کودک

کودک به انسان خردسال (دختر و پسر) گفته می‌شود. معنی دیگر کودک در زبان فارسی واژه بچه می‌باشد. واژه کودک از ریشه واژه پهلوی kuk به معنای کوتاه می‌باشد و با واژه‌های کوتاه و کوچک هم خانواده می‌باشد. این واژه به بزرگ نشدن و سادگی و پاکی نیز اشاره دارد.

در کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد، کودک به هر انسانی که زیر هجده سال تمام باشد گفته می‌شود؛ مگر این که مطابق قانون حاکم بر آن شخص، سن کمتری برای رشد او مقرر شده باشد.

به مانند بیشتر نظام‌های حقوقی، دوره کودکی در ایران به دو دوره تقسیم می‌شود:

۱- دوره عدم تشخیص

۲- دوره تشخیص

در حقوق ایران، تعریف قانونی از دوره تشخیص بیان نشده است. کودکی که در دوره تشخیص باشد، کودک مُمیز گفته می‌شود و آن عبارت از کودکی است که گرچه سن و سال کمی دارد، ولی شعورش به امور روزمره می‌کشد و سرش در خرید و فروش‌های عادی کلاه نمی‌رود و هنجارهای روزمره مردم را تا حد متعارف می‌داند. کودک غیر ممیز نیز کسی است که پا به دوره تشخیص نگذاشته باشد. پس دوره عدم تشخیص، به دوره زندگانی کودک، پیش از دوره تشخیص، گفته می‌شود.

در برخی از کشورها برای دوره تشخیص، سنی معین شده و اگر کودک به آن سن رسیده باشد، ممیز محسوب می‌گردد. برای نمونه قانون مدنی آلمان، سن هفت سال تمام را پایان دوره عدم تشخیص کودک

می‌داند و از آن به بعد، کودک، ممیز محسوب می‌شود. در این قانون، یکی از گروه کسانی که اهلیت استیفا به دست خودشان را ندارند، کودکانی نام برده شده‌اند که هنوز هفت سالشان تمام نشده‌است.

گفتار دوم: تعریف مفهوم کودک

شاید تعریف کلمه کودک و بیان مفهوم آن کمی خنده آور به نظر آید، چون ممکن است تصور شود که معنای کودک از بدهیات است. اما علمای حقوق و فقهاء به جهت تأثیرات خاصی که دوره کودکی در حقوق و تکالیف دارد اقدام به تعریف آن نموده‌اند. از نظر عرف دوره کودکی پس از نوزادی شروع و تا رسیدن به سن قانونی ادامه می‌یابد. حد فاصل میان نوزادی و نوجوانی را عرف عام دوره ای کودکی می‌گویند. علماء حقوق ذیل کلمه صغیر می‌گویند: پسر و دختری که به بلوغ شرعی نرسیده‌است از محجورین است، به محض رسیدن به بلوغ حجر او محو می‌شود، بدون این که احتیاج به صدور حکم از سوی حاکم شرع باشد، اگر پیش از بلوغ به حدی رسد که دارای تمیز باشد او را صغیر ممیز گویند. همچنین ذیل واژه بلوغ می‌نویسند: سن بلوغ و رشد با پیدایش یکی از پنج وضعیت برای طفل حاصل می‌شود که عبارت از روئیدن موی در بعض قسمت های بدن، (در صورت، زیر بغل و اطراف آلت)، احتلام در پسران، حیض در دختران، رسیدن به سن ۹ سال تمام در دختران و ۱۵ سال تمام در پسران، و استعداد بارور شدن دختران خواهد بود. اگر این ویژگی ها در کسی به منصفه ظهور و مشاهده نرسد کودک است و الا نوجوان یا جوان خواهد بود. و نیز گفته شده که صغار جمع صغیر است و در اصطلاح «صغیر» به کسی گفته می‌شود که از نظر سن به نمو جسمانی و روحی لازم برای زندگانی اجتماعی نرسیده باشد. فقها هم در بخش های وسیع از فقه به تناسب بحث، به تعریف کودک پرداخته‌اند. حضرت امام خمینی (ره) در تحریر می‌فرماید: «الصغیر وهو الذی لم یبلغ حد البلوغ محجور علیه شرعا لا تنفذ تصرفاته فی أمواله» صغیر کسی است که به حد بلوغ نرسیده باشد، این شخص از تصرفات در اموال خود ممنوع خواهد بود و در ادامه می‌افزاید: هرچند که در کمال تمیزی و رشد باشد و تصرفاتش در نهایت سود و صلاح صورت گیرد. چنین شخصی از نظر فقها کودک تلقی می‌گردد. دکتر وهبه الزحیلی در «الفقه الاسلامی و ادلته» می‌نویسد: «الصغر: طور به کل إنسان، یبدأ من حین الولادة الی البلوغ» کودکی دوره ای است که به هر انسانی خواهد گذشت، آغاز آن هنگامه ولادت و پایان آن رسیدن

به حد بلوغ است. و در ادامه می گوید: علما حنفی و مالکی گفته اند: صغیر یا ممیز است یا غیر ممیز، و غیر ممیز کسی است که هفت سال تمام را سپری نکرده است. و ممیز به کسی گویند: که هفت سال تمام از عمرش گذشته است. ۱. چون پیامبر(ص) فرموده است: وقتی فرزندان تان به هفت سالگی رسیدند، آنان را به نماز عادت دهید. بنابراین مقطعی از عمر انسان به دوره کودکی اختصاص دارد، هر چند که از لحاظ عرفی، حقوقی و فقهی، مرز دقیقی برای آن تعیین نشده است. چون اوضاع شرایط محیطی، وراثتی و تغذیه در آن مؤثر است. اما با پیدایش یکی از حالات فوق انسان از وضعیت کودکی خارج و به دوره ای نوجوانی و جوانی وصل می گردد. انسان موجودی اجتماعی است و دارای ابعاد فیزیکی و روانی خاص خود که طبیعتاً همه این قابلیتها در تربیت و رشد او مؤثر می باشد. کودک نیز تابع همین قاعده است و برای شناخت درست مفهوم و معیار کودکی و حقوق متناسب با رشد و شخصیت وی می باید همه ابعاد را در نظر گرفت، چنانچه ما معتقدیم که اسلام لحاظ نموده است. اینکه کودک از نظر مفهومی به چه کسی اطلاق می شود و مراحل کودکی چیست تا سخن از حقوق وی به میان آوریم از ابعاد مختلف قابل طرح و بررسی است. در توضیح کلی معمولاً از آغاز تولد تا حدود ۱۲-۱۳ سالگی را دوران کودکی می نامند و به دوره قبل از دبستان و بعد از دبستان تقسیم می نمایند که فرد، در هر دوره شرایط روحی و روانی و فیزیکی خاص خود را داراست و بر همین اساس نیز موضوع حق و تکلیف می تواند قرار گیرد. در یک تقسیم بندی دیگر کودک را طی دو دوره می توان مورد مطالعه قرار داد. دوره قبل از تمییز و دوره بعد از تمییز و تشخیص. معمولاً فقهای اسلامی تمییز را نیز چنین تعریف کرده اند که در این دوره فرد به طور اجمالی از مقتضای عقود و معاملات سردر می آورد و پس از این دوره در آستانه بلوغ قرار می گیرد یا به تعبیر فقهای اسلامی مراهق می شود و بعد که بالغ شد مسئولیت پذیری وی آغاز می گردد. در یک رویکرد دیگر کودک را از نگاه قرآن کریم می توان مورد مطالعه قرار داد. قرآن کریم درباره زمان شروع کودکی صراحتاً سخن خاصی به میان نیاورده اما در برخی آیات لفظ «طفل» را صریحاً به کار برده است ۲ و روند خلقت انسان را مورد تأمل و توجه قرار داده تا انسانها

۱. بهشتی، احمد، اسلام و حقوق کودک «تحقیقی درباره حقوق طفل از دیدگاه اسلام و اعلامیه حقوق کودک»، مرکز انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۵۲، ص ۵۲

۲ (حج: ۵؛ مؤمنون: ۷۱۲-۷۱۴؛ مؤمن: ۶۷)

در آن تعقل کنند. به نظر می رسد از دیدگاه قرآن آغاز کودکی زمان انعقاد نطفه است و از همین زمان آثار حقوقی و مدنی مربوط به کودک آغاز می شود.

مفهوم کودکی از دیدگاه علما و فقهای اسلامی نیز قابل بررسی است. علما و فقهای اسلامی ادوار مرتبط با کودکی را به سه دوره تقسیم کرده اند: از ولادت تا هفت سالگی (صبی غیر ممیز)، از هفت سالگی تا ظهور بلوغ (صبی ممیز)، از سن بلوغ به بعد که شخص دارای مسئولیت کامل می باشد. دیدگاههای فقهای شیعه و سنی و هر یک از نحله های فکری اهل تسنن جداگانه در این زمینه قابل بررسی است که در مقاله ذکر شده است.

مفهوم بررسی کودکی از دیدگاه قانون مدنی ایران نیز رویکرد دیگری است. در ماده ۹۵۶ قانون مدنی گفته شده: «اهلیت برای دارا بودن حقوق، با زنده متولد شدن انسان شروع و با مرگ او تمام می شود» اما مطابق دیگر مقررات قانون مدنی، حمل یعنی کودکی که هنوز متولد نشده از تاریخ انعقاد نطفه از کلیه حقوق برخوردار می گردد مشروط بر اینکه زنده متولد شود اگرچه پس از تولد هم فوراً بمیرد. اینکه معیار پایان دوره کودکی چیست نیز از دیدگاههای مختلف از قبیل قرآن و روایات ائمه اسلامی، فقه اسلامی اعم از فقه شیعه و سنی، کنوانسیون حقوق کودک و از دیدگاه قانون مدنی ایران و برخی قوانین دیگر قابل بررسی است. قرآن کریم به این موضوع اشاره نموده و در مجموع سه معیار: بلوغ الحلم، بلوغ النکاح و بلوغ اشد را ذکر کرده است. با توجه به این معیارها می توان گفت مسأله بلوغ در قرآن کریم با تعبیراتی مختلف آمده و سن مشخصی را به عنوان سن بلوغ ذکر نکرده است. همچنین در امر بلوغ هم به رشد جسمی و هم به رشد روحی و عقلانی توجه نموده است.^۱

از روایات ائمه شیعه در این زمینه نیز استفاده می شود که اولاً، معیار بلوغ چه در مورد پسران و چه در مورد دختران بر مبنای تکوین شخصیت فرد و قبول مسئولیت در زمینه های مختلف می باشد. ثانیاً، معیار اصلی برای بلوغ کودک، رشد و تکامل جسمی و جنسی و اندامهای تناسلی است که معیار آن در پسران احتلام و

۱در سوره های نور: ۵۹؛ نساء: ۶؛ انعام: ۱۵۲؛ یوسف: ۲۲؛ اسراء: ۲۴؛ کهف: ۸۲؛ حج: ۵؛ قصص: ۱۳؛ نمل: ۶۶؛ احقاف: ۱۵

در دختران عادت ماهانه است. ثالثاً، در روایات حدّ، سنّ بلوغ پسر از ۱۳ تا ۱۶ سال و دختر از ۹ تا ۱۳ سال است که می توان آن را اماره بلوغ نیز تلقی نمود.

در نظر مشهور فقهای شیعه، بلوغ کودک یعنی زمان رشد جسمی و روحی وی. برای اثبات بلوغ کودک سه علامت فیزیکی وجود دارد که در مجموع علامت تکوینی به حساب می آید. فقهای اهل سنت نظریات دیگری دارند و دیدگاههای متنوعی بین نحله های مختلف اهل سنت دیده شده است که در متن مقاله بدان اشاره می شود.

قانون مدنی ایران در ماده ۱۲۱۰ بلوغ را پایان دوره کودکی دانسته و در اصلاحاتی که در چهارمین سال پس از انقلاب ۱۹۷۹ ایران در قانون مزبور صورت گرفت، گفته شد که ۹ سال در دختر و ۱۵ سال در پسر معیار بلوغ است. البته این مطلب با تبصره ۲ ماده مزبور تعارضاتی دارد و اخیراً قانونگذار درصدد اصلاح این ماده برآمد که پس از اختلاف بین مجلس و شورای نگهبان در مجمع تشخیص مصلحت به تصویب رسید.

در قوانین دیگر ایران سنین متنوعی برای پایان کودکی و بهره مندی از حقوق پیش بینی شده که مواردی از قوانین مزبور در متن مقاله مورد اشاره قرار گرفته و بعضاً انتقاداتی بر قوانین مطرح گشته است.

از نظر کنوانسیون حقوق کودک، منظور از کودک افراد زیر ۱۸ سال است مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک، سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود. بدین ترتیب با توجه به کنوانسیون حقوق کودک تنها کسانی مشمول مقررات کنوانسیون می باشند که به ۱۸ سالگی نرسیده باشند و دیگر اینکه سن بلوغ ارائه شده در این ماده یک سن مطلق نیست بلکه برحسب قانون ملی کودک متغیر است، البته در صورتی که ۱۸ سال کنوانسیون، معیار بلوغ قرار گیرد. ظاهراً از نظر سند مذکور این سن هم معیار بلوغ و هم رشد فرد است. شروع کودکی در کنوانسیون حقوق کودک مشخص نیست و کاملاً به سکوت برگزار شده است.^۱

1 Goebbels A, Nicholson JM, Walsh K, De Vries H. Teachers' reporting of suspected child

با توجه به مفهوم و معیار کودکی، حقوق و تکالیف کودکان در دیدگاه‌های مختلف روشن می‌شود. در تفکر اسلامی برای حمایت از کودک مسئولیتهای مشخصی قبل و بعد از تولد کودک بر عهده والدین قرار گرفته است و جامعه نیز وظایف مشخصی در قبال کودک برعهده دارد. جزئیات برخی از وظایف والدین و جامعه در قبال کودک در مقاله توضیح داده شده است و در مجموع مشخص گردیده که در تفکر اسلامی چه خانواده و چه جامعه وظیفه دارند که نهایت زمینه لازم برای رشد مادی و معنوی کودک را فراهم آورند و هرگونه کوتاهی در این زمینه مردود می‌باشد. تلاش مجریان امور در ایران می‌باید معطوف به این حقیقت باشد که اولاً، اسلام را درست درک کنند و سپس درست عمل نمایند و تعهدات بین المللی ایران در زمینه حقوق کودک را نیز در اقدامات خود مد نظر قرار دهند تا روز به روز جایگاه کودکان از حیث رعایت حقوق بشر ارتقا یابد.

گفتار سوم: کودکی

کودکی که به دنیا می‌آید به صورت بالقوه عالیترین و کاملترین امکانات لازم برای رشد را داراست. وی آمادگی دارد که به شایسته ترین شکل پرورده شود و سیر تکاملی خویش را طی کند. کافی است که سالم به دنیا آید و در شرایط خانوادگی، آموزشی و محیطی مناسب قرار گیرد تا رشد و نمو یابد. اما متأسفانه گاه این شرایط به گونه ای است که برخی از آنها نمی‌توانند ظرفیتهای و تواناییهای خویش را شکوفا سازند و ممکن است حتی روندی نامناسب را طی کنند و به انواع و اقسام مشکلات رفتاری مبتلا شوند.

اندیشمندان علوم اجتماعی، روان شناسی، روان پزشکی، آموزش و پرورش و جرم شناسی در راستای شناسایی علل و یافتن راه حلی جهت پیشگیری از انحرافات کودکان و نوجوانان به پژوهش پرداخته اند. دانشمندانی که آگاهی چندانی از شخصیت اجتماعی انسان نداشتند، علل کجرویهای افراد را به تفاوت‌های بدنی و جغرافیایی نسبت می‌دادند و بر این باور بودند که یا عناصر شخصیت هرکس در سرشت، ساختمان بدنی بویژه در اعصاب یا غده های او نهفته است و یا به تأثیر عوامل طبیعی و جغرافیایی اعتقاد داشتند. اما این اندیشمندان به نقش رفتار گروهی و بخصوص یادگیری در تسهیل حیات انسانی توجهی نداشتند. به